

DOI 10.26565/2225-7756-2024-76-02
УДК 316.613:316.728

І.В. ЦАРУК (Інна Василівна Царук)
Голова ГО «Всеукраїнська фундація психолого-соціальної допомоги,
підтримки та розвитку особистості, спільнот та громад "Ідентичність"»,
Рівненська обл., с. Гоца, Україна.
E-mail: tsaruk.inna27@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-0631-5999>

САМОВИЗНАЧЕННЯ В ДИНАМІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ ЖИТТЯ

У статті розглядається поняття самовизначення як механізму зміни життєвої позиції індивіда, що проявляється в динамічних характеристиках- способі та стилі життя та встановлюється сутність різниці між ними. Оскільки спосіб життя людини представлений одночасно в полі діяльності та на культурно-історичному плані, то пропонується до першого віднести діяльність людини, а культурно-історичний план винести до образу життя. На цій підставі вказується, що спосіб життя обумовлюється активною діяльністю індивіда, поведінковими зразками та життєвими стратегіями, що забезпечують його усталеність та може змінюватися в ситуації невизначеності, несподіваних та неочікуваних подій тощо. Встановлено, що образ життя- це проєктивний простір уявлень людини про те, як має бути. В ньому існують ідеали, еталони, найвищі цінності, самореалізація, свобода, цілісність та інші аспекти, до яких людина прагне завжди. Саме в цьому просторі криється шлях до створення нового і відкриття невідомих раніше можливостей для саморозвитку людини в довгостроковій перспективі. Виявлено, що стиль життя - це простір комунікації та взаємовідносин індивіда із зовнішньою та внутрішньо-особистими аспектами життя, що виникають в проблемній ситуації. Стиль життя обумовлює встановлення балансу між зовнішньою заданістю соціальних норм і правил нової ситуації та внутрішньо прийнятною доцільністю їх прийняття і виконання. Обґрунтовано, що самовизначення є одним із провідних механізмів самозмінювання і розвитку індивіда. У контексті способу життя самовизначення завершується трансформацією індивіда в суб'єкта дії, що сприяє його адаптації до нових обставин. Самовизначення в просторі стилю життя обумовлює перетворення індивіда в суб'єкта відносин, що забезпечує його соціалізацію та дозволяє вибудовувати відносини між ситуацією (іншими, життям, світом тощо) та самим собою на підставах правильності. Виявлено, що в просторі образу життя самовизначення забезпечує появу суб'єкта культури - творця власної життєвої історії, інтегрованої в загальний культурно-історичний контент. На основі отриманих результатів розроблено схему практичної підтримки осіб, які перебувають у проблемних ситуаціях.

Ключові слова: самовизначення, життєва позиція, динаміка життя, розвиток людини, суб'єктивність, спосіб життя, стиль життя, образ життя, ідентифікація, індивідуальність, культурно-історичний план, соціальна особистість, культурна особистість, ідентичність.

Вступ та стан досліджуваної проблеми. Попри те, що самовизначення є однією із найголовніших вищих потреб людини, яка актуалізується в умовах перманентних змін світу, і досі відсутня єдність поглядів на нього. На сьогодні в психологічній науці поняття самовизначення використовується залежно від мети дослідження, коли кожен дослідник розглядає його в контексті власних наукових пошуків. Такий стан речей потребує інтегрованого визначення цього феномену, що є необхідним для створення методик, які дадуть можливість досліджувати самовизначення повною мірою, а також розробляти нові засоби та інструменти, що є важливими для організації ефективних психологічних практик в умовах складних життєвих ситуацій.

Вперше ввела поняття "життєвий шлях" Ш. Бюлер яка визначила його як зміну п'яти фаз життєвого циклу, що відповідає певному періоду життя (С. Buhler, F. Massarik, 1968). Панок В.Г. (2006) дослідив, що ідея індивідуального життєвого шляху актуалізується та стає предметом досліджень останніх десятиліть, у яких вчені виділяють основні підходи для вирішення проблем клієнта: у поведінковому підході - через зміну поведінки, у психодинамічному - зміну життєвих стратегій, у

подієво-біографічному - через творення власної долі, у гуманістичному - через розвиток та самоактуалізацію. Вчений прийшов до висновку, що самовизначення є найважливішою стороною самореалізації, а його психологічні механізми лежать в основі свободи людини. (В.Г. Панок, 2006).

О.О. Кронік (1987) вводить поняття суб'єктивної картини життєвого шляху, на якій відображені віхи соціального та індивідуального розвитку людини. Суб'єктивна картина життєвого шляху в такому контексті - «це психічний образ, в якому відображені соціально-обумовлені просторово-часові характеристики життєвого шляху (минулого, теперішнього і майбутнього, його етапи, події і їх взаємозв'язок». Павленко О.В. (2014) приходять до висновку, що життєва перспектива є важливою структурною одиницею життєвого шляху, яка неможлива без усвідомлення і інтерпретації власного досвіду. О.А. Вернік (2017) вважає, що життєвий шлях торкається не лише особистості, її розвитку, усвідомлення та відносин зі світом, а є продуктом специфічної діяльності - життєтворчості. Окрім того, у психолого-філософській думці на сьогодні самовизначення часто розуміють як самостійний вибір свого життєвого шляху,

Як цитувати: Царук, І.В. (2024). Самовизначення в динамічних характеристиках життя. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, (76), 12-20. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2024-76-02>

In cites: Tsaruk, I. (2024). Self-determination in the life dynamic characteristics. *Visnyk of V.N. Karaz'in Kharkiv National University. Series Psychology*, (76), 12-20. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2024-76-02> [in Ukrainian]

© Царук, І.В., 2024; CC BY 4.0 license

цілей, цінностей, професії, умов життя, а також одночасно як розуміння себе та своїх прагнень, а також місця в житті. На протязі життєвого шляху людина проходить через різні види самовизначення: особистісне, соціальне, життєве, професійне, сімейне, релігійне тощо (М.В. Мацьків, 2016). Вони можуть проявлятися окремо, а можуть інтегруватися в єдиний процес через персоніфікацію-ідентифікацію себе з образом майбутнього фахівця в професії. Супроводжується така персоніфікація усвідомленням та виявом внутрішньої цілісності, свого істинного Я та його інтеграцією в професійну культуру суспільства. В результаті таке інтегроване самовизначення має бути направленим на бажаний спосіб життя. (Г.К. Радчук, 2012).

Ю.М. Швалб пов'язав життєвий шлях людини як провідної форми самовизначення з її способом життя. Якщо графічно зобразити ці поняття як взаємоперпендикулярні площини, то в зоні їх перетину появляється психологічний простір буття. Буденне життя - складова буття, обумовлюється самовизначенням яке утримує мотиваційно-цільові установки в стані узгодженості та впевненості у тому, що процеси які відбуваються є закономірними та правильними. Вчений стверджує, що буття та буденне життя, як його значима частина обумовлюється самовизначенням та способом життя через форми його організації способи існування та взаємодії, які одночасно існують на двох рівнях:

- на культурно-історичному плані життя як ідеалізовані об'єкти, що забезпечують розгортання конкретних процесів мислення,
- на плані діяльності як базові ментальні схеми.

Ці форми постійно змінюються та розвиваються. (Ю.М. Швалб, 2015; 2018). Базові ментальні схеми в буденній свідомості індивіда представлені у вигляді прислів'їв, говірок, казок, притч, сказань тощо та обумовлюють вибір життєвої стратегії (І.В. Царук, 2023).

Продовжуючи досліджувати самовизначення в контексті життєвого шляху людини, що постійно змінюється та обумовлює розвиток людини, ми виходимо на ще одну динамічну життєву характеристику - стиль життя. У результаті теоретичних досліджень, було встановлено, що стиль життя найчастіше поєднується з вибором та реалізацією форм поведінки, що забезпечують приєднання людини до способу життя її референтного оточення. Головними критеріями стилю життя є:

- цінність індивідуальності,
- самооцінка,
- прагнення до самоактуалізації,
- відповідальність,
- здатність до саморегуляції,
- діапазон відхилень від соціальних стандартів тощо (В.О. Васиютинський, 2012).

Стиль життя є соціально обумовленим, однак окрім зовнішніх включає і внутрішні характеристики життя. Він підкреслює індивідуальні особливості особистості та є проявом заданої поведінки. Це досить стійка структура, яка стосується манер та самовираження індивіда, яка повторюється в життєдіяльності на протязі тривалого часу. Стиль життя пов'язаний із життєвим шляхом

(Г.О.Діденко, 2017), що здійснюється в межах певних соціальних норм і правил, має ціннісну основу та формує морально - етичні засади стилю життя (Н.Н. Мосак, 2016) та самоідентичність індивіда (О.О. Козаченко, 2009).

Васиютинський В.О. (2012) вважає, що "поява стилю життя людини зумовлюється наявністю проблеми. У своїй тезі він опирається на А.Адлера, який стверджував, що у звичайному буденному житті стиль життя людини є невизначеним. Стиль життя актуалізується та стає очевидним, коли людина попадає у несприятливе, або важке становище (обставини, ситуацію) (А.Адлер, 2011). Стиль життя одночасно формує індивідуальність і протиставляється буденній свідомості, що проявлена у формі базових ментальних схем таких як мода, звичка, стереотип, установка тощо. З однієї сторони він обумовлюється процесом індивідуалізації яка по суті є вектором розвитку - ціленаправлених змін індивіда та забезпечує його унікальність і неповторність. З іншої сторони стиль життя обумовлюється зовнішньо заданими та достатньо статичними складовими життя - базовими ментальними схемами, соціальними рамками і правилами, що формують приналежність до соціального оточення, в якому живе індивід.

Індивідуалізація в цьому контексті - це сукупність Я-Образів, що появилися через процедуру самоідентичності в результаті опрідечування різноманітних властивостей і якостей індивіда. Дихотомія здатності до збереження самоідентичності та наявності усвідомленого прагнення до самозмін та індивідуальності приводить до того, що індивід стає суб'єктом самоствердження і самозміни, а сам процес формування стилю життя веде до усвідомленого самовизначення. Індивід, формуючи власний стиль життя, встановлює власні життєві ідеали, цінності та принципи організації життєдіяльності через конструкт правильності (Швалб Ю.М., 2018). А.Адлер вказує, що саме так виникає поняття індивідуального стилю життя, як динамічного принципу, що містить у собі додаткові підпорядковані концепції. Центральне місце серед них відводиться поняттю позиції. Життєва позиція розглядається А.Адлером, як акт займання місця в системі соціальних стосунків, а також як уявна мета, концепція самості, особистісні ідеали та загальний світогляд (А.Адлер, 1956). В сучасних дослідженнях життєва позиція розглядається як стійка структура, що містить місце, цілі, цінності, ідеали, вибір, стосунки, ролі, засоби реалізації цілей тощо, може змінюватись під впливом життєво важливих подій (Чаусова Т. В., 2010, Тавровецька Н. І., 2015) та визначається здатністю людини до здійснення вільного вибору, або ж до детермінації її поведінки зовнішніми чинниками. (Тавровецька Н.І., 2017). Горностаї П.П. та Титаренко Т.М. (2001) пов'язують дефініції вибору та позиції через поняття самовизначення та окреслюють його як "усвідомлюваний вибір позиції в життєвій ситуації або життя в цілому. Виражене ставлення до чогось або когось".

Самовизначення в сучасній науковій літературі представлено як процес формування індивідуального стилю життя (М.Дубінка, 2013) та самомотивації (самодетермінації) (Ryan, & Deci, 2000), як результат

диференціації (розрізнення) себе і світу (Р. Бернс, 1982), як здатність вирішувати проблеми на підставі прийнятих рішень, що пов'язане зі смыслом (Легун О.М., 2019) тощо. Дослідники (Ng, J.Y.Y., Ntoumanis, N. Та ін., 2012) встановили позитивну кореляцію між самовизначенням та психічним та фізичним здоров'ям.

С.В. Дітковський (2023) вважає, що “вміння усвідомлено визначатись та перевизначатись стає основою успішного життя та професійної діяльності”. Самовизначення ним розглядається з різних точок зору, а саме: як мисленнєва діяльність, як засіб управління процесом позиційного самовизначення в соціумі, як процес перетворення засобів - онтологічної схеми мислєдіяльності індивіда в організаційно-діяльнєсну, як процес і результат вибору управлінсько-організуючої позиції в структурі соціальної взаємодії, який робить людину спроможною управляти власним життям та змінювати ситуацію і себе в ній (Дітковський С.В., 2023). Прикладом практичного застосування такого підходу є вирішення проблеми самовизначення у ситуації невизначеності. Для цього автором пропонується поетапне проходження наступних процедур:

- 1) самовизначення у методи;
- 2) позиціонування - самовизначення як зайняття позиції організатора - розробника нової функціонально - позиційної структури що має реалізуватися через ситуацію взаємодії. (Дітковський С.В., 2022).

Таким чином, ми можемо виокремити наступні характеристики механізму самовизначення:

1. Самовизначення є процесом зміни ідентичності як особливої процедури, що здійснюється через набуття людиною ідентифікацій, внаслідок чого людина набуває певної соціальної предметності.

2. Це процес і результат вибору та займання управлінсько-організуючої позиції у структурі соціальної взаємодії, який робить людину спроможною управляти власним життям та змінювати ситуацію і себе в ній.

3. Розгортається в ситуації невизначеності, загроз, викликів, подій та ін.,

4. Метою самовизначення є формування здатності до самостійного прийняття рішень.

5. Суб'єктивною підставою прийняття рішень є почуття правильності визначення свого місця, інтересів задач у новій ситуації.

6. У кінцевому варіанті самовизначення відображає почуття гармонії Я і світу.

7. Самовизначення є одним із провідних механізмів самозмінювання і розвитку індивіда.

8. Самоідентичність - це визначення місця особистості в структурі нового і зміненої ситуації, життя, що дає можливість виходити на рівень життєво значущих рішень життя.

9. Самовизначення - це психічний образ, в якому відображені соціально-обумовлені просторово-часові характеристики життєвого шляху.

10. Самовизначення є актом зміни життєвої позиції, що дозволяє управляти власним життям, а саме трансформаціями його динамічних характеристик - способом і стилем життя, перетворюючи індивіда в суб'єкт власного розвитку.

Мета статті: створення організаційних схем, які будуть основою для розуміння самовизначення як механізму, що проявляється в життєвих ситуаціях та актуалізується під час подій за певних обставин і виражається в динамічних характеристиках життя.

Такі схеми мають стати “дорожньою картою” подальших практичних наукових досліджень механізму самовизначення, а також організації на їх ґрунті психологічної допомоги людям у важких життєвих ситуаціях.

Аналіз теоретичних досліджень самовизначення в просторі способу та стилю життя дає нам можливість узагальнити отримані висновки та схематизувати їх. Проте перед цим кроком у нас виникла необхідність інакше, аніж досі прийнято, розглянути таку важливу динамічну характеристику, як спосіб життя. Раніше в роботах Ю.М.Швалба вказувалося на те, що спосіб життя представлений на буденному та історично-культурному планах. У буденному житті спосіб утримує такі організаційні форми як базові ментальні схеми, стереотипи, шаблони та схематизми поведінки індивіда, що забезпечують розгортання процесів його діяльності. Проте в культурно-історичному плані буття форми існують як ідеалізовані об'єкти - організаційні схеми, що забезпечують розгортання конкретних процесів мислення. Це ідеали, еталони, вищі цінності, мрії, проекти майбутнього тощо, все те, що набуває та улашнює у людиною із культури та яке вона здатна транслювати у своє буденне життя. Такий підхід дає нам можливість виокремити два окремих простори - способу та образу життя. Перший охоплює людську буденність і є шляхом до реалізації мети - реальної предметності, що лежить через діяльність. Образ життя - це простір культурно-історичного плану, в якому метою є ідеалізовані об'єкти, шлях до яких пролягає через організаційні схеми мислення та представляє собою проектний рівень прагнень та уявлень про те, яким має бути буття людини.

Таким чином, ми отримуємо інтегральну схему самовизначення, що здійснюється в трьох просторах життя: способу, стилю та образу життя, як показано на схемі 1.

Схема 1. Самовизначення в різних сферах життя / Self-determination in various spheres of life.

Просторово-векторний характер схеми відображає той факт, що для того, щоб змінити свій спосіб, стиль та образ життя на новий та бути конгруентним новій

ситуації, індивіду потрібно кожен раз пересамовизначитися - повертатися у вихідну точку самовизначення. При цьому, в кожному із просторів життя самовизначення буде проявлятися по-різному. Такий хід дає нам можливість надалі скористатися відомою методологічною схемою мислєдїяльностї (С.В. Дїдковський, 2018), щоб систематизувати досліджений матеріал у логїці цієї схеми та вийти на загальну схему динаміки самовизначення в просторї життя. Таким чином, ми отримуємо можливість розглянути розгортання процесу самовизначення через простори способу, стилю та образу життя.

Дослідження показують, що будь-які події переживаються більш менш благополучно, якщо вони не руйнують усталений спосіб життя. Однак в ситуаціях невизначеності, ризиків, загроз, різких змін, катастроф та інших несподіваних подій зі значними наслідками спосіб життя може різко змінюватися, викликаючи дезадаптацію та переживання втрати гармонії життя. Слід зауважити, що ці події можуть мати як негативний, так і позитивний вплив, змінюючи наше сприйняття світу та наші життєві уявлення. Проте у будь-якому випадку такі події спонукають людину до пошуку шляхів для організації такого способу життя, в якому гармонія буде відновлена. Самовизначення є центральним механізмом такого відновлення і очевидно, що воно буде по-різному проявлятися у вище описаних трьох динамічних характеристиках життя.

На схемі 2 ми показуємо, що відбувається з індивідом за певної події, яка обумовлена неочікуваними та непрогнозованими обставинами.

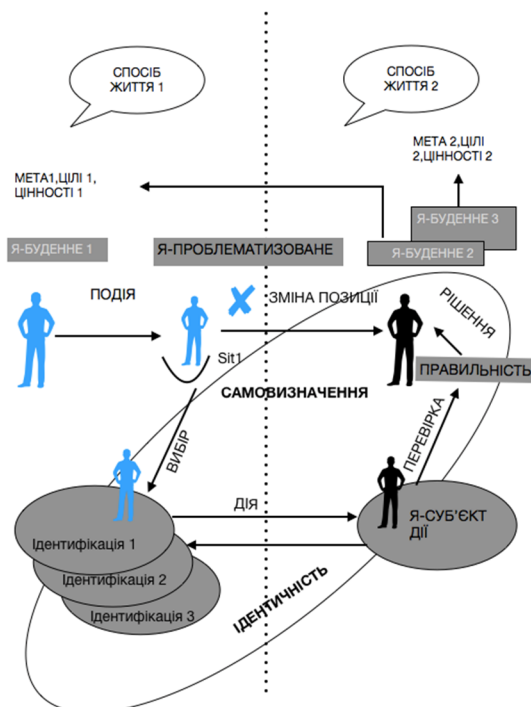

Схема 2. Самовизначення в просторі способу життя / Self-determination in the space of lifestyle.

Як показано на схемі 2, самовизначення є результатом вибору людиною свого місця в новій ситуації, що здійснюється в процесі соціальної ідентифікації, внаслідок чого індивід визначається у

приналежності до певної соціальної групи. Однак, участь у певній діяльності чи зайняте місце не завжди означають, що особа повністю самовизначилась. Якщо людина, перебуваючи в позиції суб'єкта дії, відчуває гармонію, то це свідчить про правильність її вибору, який стає основою для прийняття рішення про самовизначення в новій ситуації. Якщо особа виконує дії, які суперечать її власним цінностям або бажанням через внутрішні або зовнішні обставини, це може викликати відчуття дисгармонії. Щоб гармонія була відновлена особа має самовизначитися у відповідності до нових обставин. Для цього їй потрібно переглянути свою соціальну предметність, тобто ідентифікацію, що полягає у визначенні, ким людина себе вважає у даній ситуації. Наприклад: "Я - професіонал", "Я - мама", "Я - керівник", "Я - дослідник" тощо. Саме така процедура набуття соціальної предметності яка обумовлює самовизначення індивіда та дає можливість забезпечити його приналежність до певної соціальної категорії приймається нами як ідентичність. Ідентичність є ключовим елементом, який допомагає особистості зорієнтуватися у складних життєвих ситуаціях щоб самовизначитися, згенерувати нові цілі та прийняти відповідні до нових обставин рішення.

Інший аспект дає нам змогу розглядати схему з точки зору наслідків події. Якщо подія, що відбулася, була низької інтенсивності і не призвела до незворотніх наслідків - зміни мети, цілей, цінностей, ідеалів тощо, то ми можемо говорити, що людина самовизначилась в новій ситуації як суб'єкт дії, проте зміна дій не привела до зміни способу життя. Проте, якщо подія мала катастрофічні наслідки або була надвисокої інтенсивності, що змінила світогляд людини, її цінності, цілі, ідеали тощо, то ми можемо говорити, що самовизначення в такій ситуації призводить до зміни способу життя, як показано на схемі 2. Такою подією може бути одруження чи народження дитини, а може бути втрата близьких, руйнування житла внаслідок ракетної атаки тощо. Зміна способу життя обумовлює у свою чергу зміну суб'єктом дії його ментальних схем та життєвих стратегій.

Таким чином, результатом самовизначення в просторі способу життя є поява суб'єкта дії. Він фіксує спосіб життя людини, в результаті чого людина стає спроможною або повернутися до життя, що було до події, або забезпечує зміну способу життя на інший, що сприятиме відновленню відчуття гармонії. Самовизначення у даному контексті - це дієвий механізм, що допомагає людині визначати свої цілі, цінності, інтереси у нових обставинах та ідентифікувати себе у різних соціальних позиціях (ролях і контекстах). Ідентичність за таких умов - це процедура, яка на основі цих цінностей, ролей та переконань забезпечує самовизначення та сприяє адаптації та соціалізації індивіда. Вона відображає те, як людина сприймає себе та своє місце у світі.

Коли подія, що відбулася, обумовила зміну соціальних норм таким чином, що звичні правила перестали діяти, людина втрачає своє місце в житті, яке вона займала до цього та переходить в стан Я проблематизоване. Така ситуація вимагає переусвідомлення своїх цілей, які мають реалізовуватися

в рамках нових умов та вимагає пошук нового місця, що буде конгруентним соціальному середовищу, не буде виходити за рамки норм і правил нової ситуації та дозволить не лише зберегти свою індивідуальність, а й проявити її. Це означає, що позаччергово має змінитися позиція людини з позиції жертви ситуації та обставин на позицію, що робить людину спроможною управляти ними. Самовизначення є саме тим механізмом, що забезпечує такий процес і проходить через дві процедури. Ідентичність – забезпечує входження індивіда в нову соціальну реальність (ситуацію) і сприяє його ототожненню з іншими в цій реальності. Самоідентичність, в свою чергу, є результатом опремечування (об'єктивації) різних властивостей та якостей індивіда на підставі правильності, що сприяє індивідуалізації – формуванню сукупності Я-образів, які проявляються в унікальності та неповторності людини та перетворюють її на суб'єкта відносин.

Самовизначення допомагає знайти нове місце у ситуації, що склалася (житті, світі тощо), щоб згенерувати нові цілі, що ведуть до її мрії та обов'язково лежать поза межами ситуації. І якщо така ситуація призвела до зміни способу життя, то прохід за її межі лежить через зміну стилю життя.

Як видно зі схеми, механізм самовизначення в просторі стилю життя працює одночасно на двох планах:

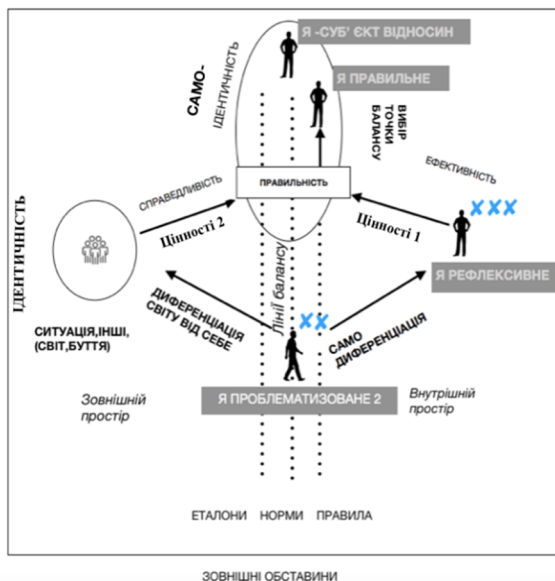

Схема 3. Самовизначення в просторі стилю життя / Self-determination in the space of lifestyle

1. Як процес узгодження нових норм та правил з власними на підставах правильності.
2. Як процес перевизначення себе і ситуації в нових обставинах, що склалася.

Для самовизначення, обумовленого стилем життя, «Я - проблематизоване» проводить дві процедури: самодиференціацію (самовідокремлення) та диференціацію (відокремлення) «Я» від ситуації (інших, життя, світу тощо). Перша процедура відділяє «Я» від самого себе, яке переходить у рефлексивний статус. Інша дія полягає у відділенні індивіда від ситуації. Така диференціація дає можливість вибудувати діалог, у якому

приймають участь три позиції: «Я»- проблематизоване, «Я»- рефлексивне та зовнішня ситуація. Організація комунікації в такій схемі взаємодії дає можливість людині переглянути та обрати актуальні потреби та цінності, інтереси, ідеї тощо, що обумовлені ними у відповідності до нових норм та правил. Результатом такого вибору є конструкт правильності, який дозволяє людині знайти таке місце у ситуації, в якій встановлюється баланс між справедливостю зовнішнього світу та ефективністю власного «Я». Досягнення точки рівноваги супроводжується перетворенням індивіда в суб'єкта відносин, що здатен управляти зовнішніми впливами і самим собою через перекатегоризацію ситуації та самовизначення себе в ній.

Т.Б. Хомуленко (2022) наводить приклади, як можна змінювати сприйняття хвороби, щоб створити умови для її подолання, використовуючи наступні образи: хвороба - просвітитель, хвороба - ментор, хвороба - вихователь, хвороба - фасилітатор тощо. В практиці Дідковського С.В. зафіксовано подібні дієві прийоми, коли суб'єкт відносин усвідомлено здійснює перекатегоризацію ситуації та виконує різноманітні дії з сенсорними модальностями отриманого нею образу- збільшення, зменшення, зміна кольору, смаку, запаху тощо. Зміна сенсорного представлення образів в свідомості людини обумовлює перегляд відношення людини до ситуації та сприяє її вирішенню. Перекатегоризація індивідом ситуації призводить до налагодження комунікації між його внутрішнім простором і зовнішнім середовищем. Це сприяє пошуку людиною свого місця в житті, її особистому зростанню, досягненню особистих цілей та дозволяє розв'язувати проблеми, які виникають в умовах змінених соціальних норм і правил.

Таким чином, самовизначення у просторі стилю життя стає ключовим механізмом, що перетворює індивіда в суб'єкта відносин, забезпечує індивідуалізацію та соціалізацію індивіда, сприяє вирішенню внутрішніх конфліктів та обумовлює його розвиток. В результаті самовизначення суб'єкт відносин фіксує стиль життя який діє на підставах правильності. Така фіксація супроводжується набуттям соціальної ідентичності, яка, у свою чергу, детермінує процес соціалізації особистості. Людина стає суб'єктом побудови власних соціальних структур і вступає з ними у взаємодію. Одночасно формується самоідентичність, що обумовлює індивідуалізацію особистості. Індивідуалізація, як проявлення унікальних властивостей і якостей людини, сприяє знаходженню нею такого місця в соціумі, де вона може проявити себе у всій своїй неповторності та унікальності. Самовизначення, що веде до появи суб'єкта відносин, змінює стиль життя.

Увласнена суб'єктом відносин правильність ідей, цілей, інтересів тощо описує властивість суб'єкта, який відповідає певним соціальним критеріям та правилам, що використовуються для оцінки його дій, рішень, ситуацій, тощо з точки зору конгруентності до культурно-історичних норм, стандартів, або ідеалів. Тому, можна стверджувати, що правильність є критерієм, що утримує одночасно комунікативну площину стилю життя та морально-етичну рамку буття - уявлення про добро і зло, що існує на культурно - історичному плані образу життя.

Образ життя - це простір ідеалізованих об'єктів та уявлень про те, яким має бути світ і якою має стати та до чого має прагнути людина, щоб проявитися у своєму найкращому прояві та реалізації. Прикладами таких об'єктів можуть бути культурні символи, такі як національні свята, обряди, герої, які відображають ідеали та цінності великих груп - певного народу, нації чи спільноти тощо. До таких об'єктів також можна віднести предмети мистецтва та літератури, що втілюють ці ідеали, або духовні символи, які відображають духовність спільноти та її схильність до найвищих чеснот. Саме тому самовизначення в просторі образу життя набуває нових сенсів та проявів.

На нашу думку, в просторі образу життя самовизначення виникає як суб'єктивна картина життєвого шляху людини. Така картина існує як психічний образ, що є результатом втілення досвіду міжособистісних взаємин у формі власної життєвої історії і зберігає в собі цілісність і єдність просторово-часових характеристик життєвого шляху - минулого, сьогодення та майбутнього. Механізм самовизначення в просторі образу життя представлений на схемі 4.

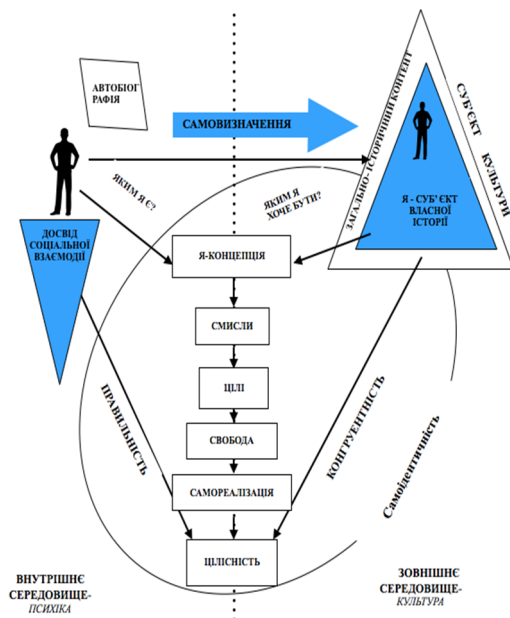

Схема 4. Самовизначення в просторі образу життя / Self-determination in the space of lifestyle.

На даній схемі показано, що вихідною точкою змін є індивід, який є носієм досвіду соціальних взаємодій. Цей досвід представлений на табло свідомості людини як хронологічна послідовність подій її життя-автобіографія.

Як видно зі схеми 4, самовизначення в проширку образу життя постає перед нами як зміна позиції усвідомлення себе в рамках власної автобіографії на позицію, яка обумовлює трансформацію автобіографії в особистісну, власну історію, де індивід стає її творцем. Позиція творця власної історії, що інтегрована в культурно-історичний контент зовнішньої сторони життя перетворює людину на суб'єкта культури. Необхідними та достатніми умовами становлення суб'єкта культури є:

- конгруентність власної історії людини до історично-культурного контексту та
- інтеграція історії індивіда в загальний культурний контент.

Така інтеграція забезпечує зміну образу життя людини, в якому відбувається перехід від того, яким є "Я", до того, яким "Я" хоче бути, що впливає на процес розвитку Я-концепції.

Зміни Я-концепції відбуваються повільно, тому можна вважати, що це найбільш статична частина самозмінювання, яка забезпечує стійкість особистості та її унікальність. Я-концепція - ціннісне ядро особистості, що на її підставі генерує смисли. Смисли в свою чергу обумовлюють появу цілей. У даному контексті цілі є продуктом усвідомлення смислів які забезпечують тлумачення значущих для людини подій. Відповідність смислів власній життєвій траєкторії, цінностям та цілям забезпечує розширення простору можливого, внаслідок чого людина отримує свободу - особливий стан, що обумовлює вільний вибір та самостійність рішень. Свобода створює умови для самореалізації - здатності людини виявити свої таланти та інтереси, вибрати шлях життя, який відповідає її характеру та прагненням. Самореалізація в свою чергу відновлює її цілісність. Таким чином, як видно зі схеми 4, цілісність забезпечується внутрішньою конгруентністю суб'єкта культури, який діє підставах правильності та є продуктом самореалізації людини.

Цілісність одночасно забезпечує індивіду відносну константність ціннісного ядра - "Я" - концепції та здатність до змін. Таке поєднання забезпечується механізмом самовизначення, що проходить через процедуру самоідентичності.

В просторі образу життя ідентичність повністю трансформується в самоідентичність, яка забезпечується через персоналізацію - процес ідентифікації себе з образом майбутнього Я. Самоідентичність в просторі образу життя - це поєднання двох процедур набуття предметності індивідом: статичної та динамічної. Статична частина процедури самовизначення - це повільні зрушення в конструкції "Я" - концепції, що пов'язані з цілями, смислами, свободою та самореалізацією. Динамічна частина процедури відноситься до процесу творення власної історії, яку завжди можна переусвідомити та переписати у напрямку потрібних людині цілей та процесу інтеграції в загальний контент, який також постійно змінюється. В якості загального культурно-історичного контексту, на фоні якого розгортається даний контент, можуть виступати еволюційні теорії.

Таким чином, самовизначення в просторі образу життя - це механізм займання людиною позиції суб'єкта культури - творця власної історії, інтегрованої в загальний культурно-історичний контент, що забезпечує цілісність "Я" - концепції на засадах правильності та конгруентності з ним. Досягнення цілісності супроводжується переживанням гармонії та є необхідною умовою для благополуччя. Можна зробити такі висновки.

1. Самовизначення є цілеспрямованою зміною "Я", яка забезпечує конгруентність індивіда до зовнішньої ситуації.

2. Самовизначення призводить до появи різних суб'єктів, залежно від того, в якому динамічному прошарку життя воно реалізується. У просторі способу життя результатом самовизначення є формування суб'єкта дії, в просторі стилю життя - суб'єкта відносин, а в прошарку образу життя - суб'єкта культури.

3. Самовизначення забезпечується ідентичністю - особливим процедурою набуття предметності індивідом.

- В просторі способу життя ідентичність реалізується через ідентифікацію - процес ототожнення з діями інших людей.

- В просторі стилю життя ідентичність проходить через індивідуацію - процес визначення характеристик, що вносять міжіндивідні розрізнення в категоріальних межах соціальних норм і правил, продуктом якої є унікальність індивіда. Наявність соціальної рамки при наявній унікальності індивіда задають вихідні умови для соціалізації людини.

- В просторі образу життя ідентичність повністю трансформується в самоідентичність, яка забезпечується через персоналізацію - процесом ідентифікації себе з образом майбутнього Я. Цей образ є продуктом творення власної історії, що має бути імплементавана в загальний культурно - історичний контент та узгоджена із власним досвідом на підставах правильності та конгруентності.

4. Такий результат теоретичних досліджень дає нам змогу:

- організувати дослідницьку роботу, яка має підтвердити висунуту гіпотезу;

- запропонувати “дорожню карту” практичної роботи, основними етапами якої є:

А. Диференціація “Я” від самого себе та ситуації від “Я”.

В. Перепозиціонування та зміна процесів ідентифікації, індивідуації та персоналізації “Я” з подальшою поетапною перекатегоризацією “Я” в суб'єкта дії, відносин та культури.

С. Перекатегоризація життєвої ситуації за допомогою образів, які розкривають суть відношення “Я” до цієї ситуації.

Д. Вихід в проєктний простір власного “Я” з подальшою трансляцією створених схем у буденне життя.

Список використаних джерел

Арцишевська О.Р. У пошуках себе (механізми самовизначення людини). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філософські науки*. 2012. № 15. С.4-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufn_2012_15_3

Васютинський В. О. Стиль життя як соціально-психологічна характеристика культури бідності. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2012. Вип. 30. С.19-32. <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:C6HU2jOKAIIJ:>

Вернік О. А. Проблематика “життєвого шляху” у психологічному дослідженні. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2017. 7(44). С. 30-50. <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v7/i44/5.pdf>.

Діденко Г. О. Стиль життя у соціально-психологічному вимірі. *Молодий вчений*. 2017. № 1. С. 229-233. <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3364?show=full>

Дідковський С. В.Схема організації психологічного консультування. *Технології розвитку інтелекту*. 2018. 2(9). С. 20-35.

<https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=1941173>

Дубінка М. Проблема професійного самовизначення студентів у вищому педагогічному навчальному закладі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Вип. 120. С. 148-155. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_120_25.

Козаченко О. О. Стиль життя: основні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2009. Вип. 3. С. 5-13. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2009_3_3.

Леугн О. М. Поняття самовизначення у психології. *Проблеми сучасної психології*. 2019. Вип. 7. С. 360-370. <https://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/162241/161205>.

Машьків М. В. Самоопределение личности: профессиональное, жизненное, личностное и социальное. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2016. Вип. 2. С.60-65. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmt_2016_2_12.

Особистісні детермінанти еколого-орієнтованої життєдіяльності: монографія / за ред. Ю.М. Швалба. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. С.75-101. https://lib.iitta.gov.ua/712888/1/ecopsy_mono_2018a.pdf.

Павленко О. В. Життєва перспектива та індивідуальний досвід як аспекти проблематики життєвого шляху особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2014. 1121(56). С. 28-33. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKHP_2014_1121_56_7.

Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості. Київ: Ніка-Центр. 2006. 297 с. <https://lib.iitta.gov.ua/724267/>.

Психологія особистості: Словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320с. https://www.academia.edu/31900935/Психология_личности.

Радчук Г. К. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 5. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_47.

Соціально-психологічні засади становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості: монографія / за ред. Ю.М. Швалба. Київ: Педагогічна думка, 2015. 216с. https://lib.iitta.gov.ua/10595/7/Social-psychology_base_of_development_the_ecology_oriented_lifestyle_of_%20personal.pdf.

Сучасні проблеми екологічної психології: *Психологічний зміст екосоціальних катастроф*: матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. Ю.М. Швалба. м.Київ, 13 травня 2022 р. м. Київ. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка, 2022. 88 с. http://ecopsy.com.ua/data/conf_2022/tezy_ecopsy_13_05_2022.html#a5

Сучасні проблеми екологічної психології: *Психологічні механізми суб'єктивного відновлення майбутнього*: матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. конф./ за ред. Ю.М. Швалба. м.Київ, 12-13 травня. 2023 р. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка, 2023. 88 с.

- http://ecopsy.com.ua/data/conf_2023/tezy_ecopsy_12-13_05_2023.html#a7.
- Тавровецька Н. І. Внутрішня та зовнішня орієнтація як вираження життєвої позиції людини (ретроспективний аналіз західних теорій). *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип.38. С. 383-398. <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/156884>.
- Тавровецька Н. І. Теоретико-методологічний аналіз дефініції життєва позиція особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015, №3. С. 392-399. <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/1900?show=full>.
- Хомуленко Т.Б. Хвороба, як учитель, або психологічний супровід процесу одужання. Харків: ЗУНУ, 2022. 138 с.
- Царук І.В. Життєві стратегії в екопсихологічній метафорі і прислів'ях. *Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія»*. 2023. №16. С. 640-650. <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/8141>.
- Чаусова Т. В. Професійне становлення як складова життєвої позиції майбутніх психологів. *Вісник післядипломної освіти*. 2010. № 1. С. 430-439. <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:CWu4KyXglXEJ:scholar.google.com/>.
- Швалб Ю. М. О соотношении категорий «жизненный путь» и «образ жизни» личности. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. ГС Костюка НАПН України*. 2015. 7(24). С. 274-283. http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2010_24/sb24_33.pdf.
- Швалб Ю.М. Самовизначення особистості у складних життєвих обставинах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2017. Вип. 2. С. 28-31. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkhucozrob_2017_2_9
- Adler A. *The Individual Psychology of Alfred Adler*. N. Y.: Harper Torch Books, 1956. 504 p.
- Adler A. *The Science of Living*. Paperback, Books: «Health, Fitness & Dieting, 2011.
- Burns R.B. *Self-concept development and education*. London: Holt, Rinehart and Winston. 1982.
- Kronik A.A. Subjective picture of life path as a subject of psychological research. *Personality psychology and lifestyle*. M.: Science. 1987.146 p.
- Mosak H. H. *Manual for life style assessment*. Routledge. 2015. 290 p.
- Ng J. Y. Y., Ntoumanis N., Thøgersen-Ntoumani C., Deci, E. L., & Williams, G. C. Self-Determination Theory Applied to Health Contexts: A Meta-Analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 2012. 7(4), P. 325-340. <https://doi.org/10.1177/1745691612447309>
- Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*. 2000. V. 55(1). P. 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>.
- The Course of Human Life: A Study of Goals in the Humanistic Perspective / ed. by C. Buhler, F. Massarik. N.Y., 1968. 422p.

TSARUK Inna Vasyilivna

Head, Public Organization "All-Ukrainian Foundation for Psychological and Social Assistance, Support, Development of Individuality, Communities, and the Public Communities "Identity",
Zastav'ya St.1, Goshcha, Ukraine
E-mail: tsaruk.inna27@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-0631-5999>

SELF-DETERMINATION IN THE LIFE DYNAMIC CHARACTERISTICS

The article examines the concept of self-determination as a mechanism for changing the life position of an individual, which is manifested in the dynamic characteristics of the way and style of life. There are two aspects of the way of life: manner and image of life. The article establishes the essence of the difference between them. Since the way of a person's life is represented simultaneously on two levels in the field of activity and on the cultural-historical plan, it is suggested to attribute human activity to the space of manner, while the cultural-historical plan should be taken to the space of image of life. On this basis, it is indicated that the manner of life is determined by the activity of an individual, behavioral patterns and life strategies of activities that ensure the stability of the way of life, or may change it in situations of uncertainty, unexpected events, etc. It has been established that the image of life is the project space of a person's ideas about what his life should be like. In the space of the image of life, there exist ideals, standards, highest values, self-realization, freedom, integrity and other aspects to which a person always strives. It is in this space that the path to create a new life and discovering previously unknown opportunities for human self-development from the long-term perspectives. It was revealed that lifestyle is the space of communication and mutual relations of an individual with external and internal aspects of life that arise in a problematic situation. Lifestyle determines the establishment of a balance between the external set of social norms and rules of a new situation and the internally accepted expediency of their adoption and implementation. It is substantiated that self-determination is one of the leading mechanisms of self-change and individual development. In the context of a manner of life, self-determination ends with the transformation of an individual into a subject of action, which contributes to his adaptation to new circumstances. Self-determination in the space of lifestyle conditions the transformation of an individual into a subject of relations, which ensures his socialization and allows building relationships between the situation (others, life, the world, etc.) and himself on the basis of correctness in order to change them. It was revealed that in the space of the image of life, self-determination ensures the emergence of a subject-culture, creator of his own life story, integrated into the general cultural-historical content. Based on the obtained results, a scheme of practical support for persons in problematic situations was developed.

Keywords: self-determination, life position, dynamics of life, human development, subjectivity, lifestyle, life style, life image, identification, cultural-historical level, social personality, cultural personality, identity.

References

- Adler, A. (1956). *The Individual Psychology of Alfred Adler*. N. Y.: Harper Torch Books.
- Adler, A. (2011). *The Science of Living*. Paperback, Books: «Health, Fitness & Dieting.
- Artsyshevska, O.R. (2012). In Search of Oneself (Mechanisms of Human Self-Determination). *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Seriya Filosofski nauky*. (15), 4-9. [https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:89Ljt5cFhJQJ.\[in Ukrainian\]](https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:89Ljt5cFhJQJ.[in Ukrainian]).
- Buhler, C., Massarik, F. (Eds). (1968). *The Course of Human Life: A Study of Goals in the Humanistic Perspective*. N.Y.

- Burns, R.B. (1982). Self-concept development and education. London: Holt, Rinehart and Winston.
- Chausova, T.V. (2010). Professional formation as a component of the life position of future psychologists. *Visnyk pisladyplomnoi osvity*. (1), 430-439. <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:CWu4KyXglXEJ:scholar.google.com/>. [in Ukrainian].
- Didenko, H.O. (2017). Life Style in the Socio-Psychological Dimension. *Molodyi vchenyi*. (1), 229-233. <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3364?show=full>. [in Ukrainian].
- Didkovskiy, S.V. (2018). The scheme of organization of psychological counseling. *Tekhnologii rozvytku intelektu*. 2(9), 20-35. <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=1941173> [in Ukrainian].
- Dubinka, M. (2013). The problem of students' professional self-determination in a higher pedagogical educational institution. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Pedagogichni nauky*. (120), 148-155. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_120_25. [in Ukrainian].
- Hornostai, P.P., Tytarenko, T.M. (2001). Personality Psychology: Dictionary and reference book. Kyiv: Ruta. https://www.academia.edu/31900935/Psykholohiya_lychnosty. [in Ukrainian].
- Khomulenko, T.B. (2022). Illness as a teacher, or psychological support of the recovery process. Kharkiv: ZUNU. [in Ukrainian].
- Kozachenko, O.O. (2009). Lifestyle: basic approaches to the definition. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya sotsiologichna*. 3, 5–13. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2009_3_3. [in Ukrainian].
- Kronik, A.A. (1987). Subjective picture of life path as a subject of psychological research. Personality psychology and lifestyle. M.: Science.
- Lehun, O. M. (2019). The concept of self-determination in psychology. *Problemy suchasnoi psykholohii*. 7, 360-370. <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/162241/161205>. [in Ukrainian].
- Matskyv, M. V. (2016). Self-determination of the individual: professional, life, personal and social. *Naukove piznannya: metodolohiia ta tekhnolohiia. Filozofia*. 2, 60-65. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmt_2016_2_12. [in Ukrainian].
- Mosak, H. H. (2015). Manual for life style assessment. Routledge.
- Ng, J.Y.Y., Ntoumanis, N., Thøgersen-Ntoumani, C., Deci, E. L., Ryan, R. M., Duda, J. L., & Williams, G. C. (2012). Self-Determination Theory Applied to Health Contexts: A Meta-Analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 7(4), 325-340. <https://doi.org/10.1177/1745691612447309>.
- Panok, V.H., Rud, H.V. (2006). Psychology of the life path of a personality. Kyiv: Nika-Tsentr. <https://lib.iitta.gov.ua/724267/>. [in Ukrainian].
- Pavlenko, O.V. (2014). Life perspective and individual experience as aspects of the problem of the life path of an individual. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karaz'ina. Seriya Psykholohiia*. 56(1121), 28-33. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2014_1121_56_7. [in Ukrainian].
- Radchuk, H.K. (2012). Personal and professional self-determination as a factor of professional formation of a person. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykorodnoyi sluzhby Ukrainy*. (5). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_47. [in Ukrainian].
- Ryan, R. M., Edward, L. D. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*. 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Shvalb Yu.M. (2017). Self-determination of personality in difficult life conditions. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsialna robota*. V. 2. P. 28-31. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkhucozrob_2017_2_9. [in Ukrainian].
- Shvalb, Yu. M. (2015). On the correlation of the categories "life way" and "image of life" of the personality of the individual. *Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. 7(24). 274-283. http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2010_24/sb24_33.pdf. [in Ukrainian].
- Shvalb, Yu.M. (Ed). (2015). Socio-psychological bases of formation of ecologically oriented lifestyle of a personality. Kyiv: Pedagogichna dumka. https://lib.iitta.gov.ua/10595/7/Socialpsychology_base_of_development_the_ecology_oriented_life_style_of_%20personal.pdf. [in Ukrainian].
- Shvalb, Yu.M. (Ed). (2018). *Personal determinants of environmentally oriented life*. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. https://lib.iitta.gov.ua/712888/1/ecopsy_mono_2018a.pdf. [in Ukrainian].
- Shvalb, Yu.M. (Ed). (2022). *Modern problems of ecological psychology: The psychological content of ecosocial disasters*. XVII International scientific and practical conference, Kyiv 2022. Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka. http://ecopsy.com.ua/data/conf_2022/tezy_ecopsy_13_05_2022.html#a5. [in Ukrainian].
- Shvalb, Yu.M. (Ed). (2023). *Modern problems of ecological psychology: Psychological mechanisms of subjective restoration of the future*. XIX International scientific and practical conference, Kyiv 2023. Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka. http://ecopsy.com.ua/data/conf_2023/tezy_ecopsy_1213_05_2023.html#a7. [in Ukrainian].
- Tavrovetska, N. I. (2015). Theoretical and methodological analysis of the definition of life position of a personality. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*. (3), 392-399. <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/1900?show=full>. [in Ukrainian].
- Tavrovetska, N.I. (2017). Internal and external orientation as an expression of a person's life position (retrospective analysis of Western theories). *Problemy suchasnoi psykholohii*. 38, 383-398. <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/156884>. [in Ukrainian].
- Tsarak, I.V. (2023). Life strategies in ecopsychological metaphor and proverbs. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriya «Psykholohiia»*. (16). 640-650. <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/8141>. [in Ukrainian].
- Vasiutynskiy, V. O. (2012). Lifestyle as a Socio-Psychological Characteristic of the Culture of Poverty. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*. (30). 19-32. <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:C6HU2jOKAlIJ> [in Ukrainian].
- Vernik, O. L. (2017). The Issue of the 'Life Path' in Psychological Research. *Current Problems of Psychology. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. 7(44). <http://apppsychology.org.ua/data/jrn/v7/i44/5.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.03.2024 (The article was received by the editors 17.03.2024)

Стаття рекомендована до друку 17.05.2024 (The article is recommended for printing 17.05.2024)